

1. Obecný úvod k vlastním jménům

1.1 Charakteristika a funkce vlastních jmen

Vlastní jména (*propria*) tvoří vzhledem ke své funkci, tvaru, způsobu osvojování i ukládání do paměti velmi specifickou skupinu v rámci slovní zásoby každého jazyka. Pro účely našeho výzkumu jsou relevantní především první dvě jmenované oblasti, proto se v úvodní části zaměříme na formální zvláštnosti a funkce vlastních resp. osobních jmen (ještě konkrétněji: příjmení).

Vlastní jména jsou jazykovým prostředkem, který umožňuje jednoznačnou referenci, tedy označení konkrétních, jedinečných objektů. Další možností jsou (v němčině) opisné konstrukce s určitým členem (*die bekannteste deutschstämmige Philosophin des 20. Jahrhunderts*), u nichž je jednoznačnosti pojmenování určité osoby či věci dosaženo analytickou cestou, tedy prostřednictvím atributů či specifikujících (restriktivních) vztahných vět apod., případně ještě v kombinaci s dalšími jazykovými prostředky. Deiktika (*sie*) jsou nejúspornější variantou, jejich nevýhoda ovšem spočívá v závislosti na kontextu, protože schopnost zájmena zastoupit konkrétní osobu/věc je vázána na jeden určitý komunikativní akt, v rámci kterého provázání funguje, mimo kontext se jednoznačnost vytrácí. Přímá a jednoduchá „monoreference“ nezávislá na konkrétních situacích je dána pouze u jmen vlastních (*Hannah Arendt*). Jejich hlavní funkcí je jednoznačná diferenciaci, odlišení od ostatních jedinců téže třídy - tedy identifikace, popř. individualizace jako zdůraznění jedinečnosti.¹

V rámci jazykového systému jsou *propria* vzhledem ke své monoreferenci zvláštní, jakousi „luxusní“ kategorií² – onymie daného jazyka nezahltí jeho slovní zásobu a nepřesáhne možnosti každého přirozeného jazyka jen díky tomu, že ne každý objekt má své vlastní jméno. Proces osvojování *proprii* a jejich ukládání do paměti probíhá zcela jinak než u prvků apelativní vrstvy jazyka³, neznalost jmen není posuzována v kontextu jazykových znalostí, ale jako nedostatečná informovanost: „Namen muss man kennen, nicht können.“ (tedy „Jména je třeba znát, ne umět.“)⁴ *Propria* nejsou nositeli lexikálního významu – vznikla sice z apelativ (jmen obecných), ale časem se jejich sémantická motivace vytratila, proto jsou nepřeložitelná resp.

¹ Důležitost diferenciaci obou pojmů resp. funkcí *proprii* zdůrazňuje D. Nübling, 2015, s. 20n.

² „In gewisser Hinsicht sind EN Luxusategorien, indem sie eine exklusive 1:1-Beziehung zwischen einem Ausdruck und einem Objekt herstellen.“ Ibid., s. 22.

³ Srov. M. Thurmair, 2002, s. 84-102.

⁴ D. Nübling, 2015, s. 13.

jejich překlad je v obvyklých kontextech irelevantní⁵ (v rodině s příjmením *Koch* se nemusí vyskytovat ani jeden kuchař a obyvatelé ulice s názvem *Waldstraße* se možná místo na les dívají na vyasfaltovanou cestu mezi paneláky). Právě proces proprializace, tedy pozvolná proměna jmen obecných ve jména vlastní, je pozoruhodnou dimenzí historie, protože je v nich zakonzervována sociální realita různých časových epoch (jména z apelativ označujících dnes již neexistující úřady či povolání – *Voit, Büchsenspanner* – nebo zachovávajících původní význam fundujícího apelativa – *Geiler*) nebo dřívější, dnes již zaniklé místní poměry (les resp. dnešní panelákové sídliště u *Waldstraße*). V této své funkci jsou tedy významnou složkou kulturní paměti každého jazykového společenství.

Zvláštní postavení vlastních jmen v rámci jazykového systému se manifestuje také v četných pravopisných a gramatických odchylkách: paralelně užívané varianty téhož jména *Maier/Mayer/Meier/Meyer*, velké první písmeno, morfologické (pouze jedna varianta plurálu, deminutiv bez přehlásky) a syntaktické (v genitivu vždy před přivlastňovaným výrazem) zvláštnosti.⁶

Kategorie proprií se dále člení na vlastní jména osobní (antroponyma), jména živočichů (zoonyma) a rostlin (fytonyma), jména zeměpisná (toponyma), jména předmětů a lidských výtvorů (chrématonyma / ergonyma), jména událostí (praxonyma). Všechny mohou být dále subkategorizovány, pro účely našeho výzkumu je ovšem relevantní pouze další členění antroponym: jména křestní, příjmení, hypokoristika, přezdívky a pseudonyma.

1. 2 Příjmení

1.2.1 Vznik a vývoj dvoujmennosti

⁵ Správněji by možná bylo třeba formulovat „jsou dnes nepřeložitelná“, protože v českých zemích – resp. ve dvojjazyčných oblastech obecně, srov. J. Beneš, 1998, s. 25 a zejména s. 64 – existovala před definitivním ustálením podoby příjmení (tedy ve středověku a raném novověku) běžná praxe překládat sémanticky (zatím) průhledná příjmení, německý matriční úředník tedy udělal bez váhání z *Kováře Schmidta*. V této fázi hraje lexikální význam jména, který byl při prvotním pojmenovávání (vzniku příjímí) zásadní, později ale více či méně kompletně zastřen, zjevně ještě jistou roli. Obě jmenné dublety existovaly paralelně: v německém urbáři se často uváděla německá, v českém česká podoba příjmení, nezřídka dokonce i v jednom dokumentu bezprostředně vedle sebe. Podrobněji také R. Šrámek, 2000, s. 80. Tak se u mnoha českých rodin ustálila německá podoba jejich příjmení a zůstala jim dodnes.

⁶ Podrobný výčet i s příklady srov. D. Nübling, 2015, s. 64-91; P. Gallmann, 1997, s. 73-86; celá kapitola IV. „Namengrammatik“ in E. Eichler, 1995, s. 400-447.

Vlastním předmětem zájmu této studie jsou příjmení. V synchronní perspektivě a vzhledem k důležitosti, jakou hrají roli situace oficiálního charakteru v každodenním životě člověka, se tato složka pojmenovovacího systému (užívaného v České republice) jeví jako jednoznačně primární a jediná schopná plnit hlavní funkci jména: jednoznačnou identifikaci člena společnosti. Historicky se ovšem jedná o fenomén mladšího data, o dodatečné, „druhé“ jméno. „První“ jméno se vyvinulo ze základní a univerzální antropologické potřeby pojmenovávat svět kolem sebe a vzhledem k velikosti i komunikačnímu charakteru dřívější společnosti bylo dlouhou dobu dostačujícím pojmenováním. Postupem doby se ovšem v důsledku běžných pojmenovovacích praktik, které více než osobní individualitu akcentovaly spjatost jedince s jinými jedinci, tradicí apod. (tedy užívání jen relativně malé skupiny opakujících se jmen⁷), vytrácel monoreferentní charakter (rodných) jmen a začala vyvstávat potřeba dodatečné diferenciaci. Příjímí jako základ pozdějšího příjmení⁸ se objevilo nejprve v 8. století v severoitalských městech, např. Benátkách či Miláně,⁹ a odsud se rozšířilo do Francie a Německa (zde nejdříve na jihozápadě od 13. století). V době středověké kolonizace začala dvoujmennost spolu s německými osadníky pronikat i na české území, kde se postupně prosazovala od počátku 14. století.¹⁰ Přibližně o dvě století později je již tento antroponymický systém víceméně etablován, oficiální osobní (neboli rodné) jméno¹¹ ale zůstalo po dlouhou dobu jeho důležitější složkou, což dosvědčují například soupisy osob na listinách seřazené podle rodných jmen nebo zdůrazněné počáteční písmeno rodného jména v monogramech umělců. Tato hierarchie se udržela ještě asi do 18. století, kdy se vztah obou komponent dvoujmenného systému obrací a příjmení nabývá stále více na důležitosti, až po jeho dnešní pojetí jako oficiální „legitimace“ občana.¹²

V onomastické literatuře se pro tento proces běžně uvádí především tyto důvody:

⁷ DUDEN Lexikon der Familiennamen, 2008, s. 13.

⁸ „Příjímí bylo doplňkové jméno neoficiální a jako takové bylo nedědičné, neustálené a nezávazné. [Vyvinulo se] [...] z rozličných doplňujících výrazů, které se v době jednojmennosti podílel na jednoznačném pojmenování a identifikaci pojmenovávaného. [...] Po roce 1786 se vybraná příjímí stávají příjmeními [...].“ Viz CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny [online], [cit. 2018-12-18], dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/P%C5%98%C3%8DJM%C3%8D>, autorka hesla Jana Pleskalová.

⁹ G. Koß, 2002, s. 40.

¹⁰ J. Matúšová, 2015, s. 14.

¹¹ „Oficiální osobní jméno“ jako antroponymum, které slouží v době tzv. jednojmennosti k identifikaci jedince na veřejnosti. Pod vlivem prosazujícího se křesťanství přebírá jeho funkci „křestní jméno“, které postupem doby začalo označovat tentýž druh jmen i u jedinců nekřtěných, což však bylo v rozporu se skutečností. Proto byl v Československu po roce 1950 zaveden v odborné literatuře termín „rodné jméno“. Viz heslo Oficiální osobní jméno in CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny [online], [cit. 2018-12-18], dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/OFICI%C3%81LN%C3%8D%20OSOBN%C3%8D%20JM%C3%89NO> (autorka hesla Jana Pleskalová). V (dnešní) administrativní praxi se užívá pouze „jméno“ (a příjmení).

V německojazyčné onomastice je ve všech těchto případech běžný pojem „Rufname“.

¹² D. Nübling, 2015, s. 146.

1. Nárůst počtu i koncentrace obyvatelstva při stále stejném inventáři jmen.
2. Majetkové nároky šlechty a její tradičně silné vědomí rodinné příslušnosti.
3. Imitace této onymické praxe nejprve u městského patriciátu a později i nižších vrstev měšťanstva: z prestižních, právních a ekonomických důvodů (soukromé vlastnictví, především v záležitostech dědictví).
4. Nárůst administrativy (osobní vlastnictví, dědictví, daně; v církevní oblasti: matriční zápisy o narození, sňatku, úmrtí).

Příjmení jsou sice ve srovnání s doplňkovými jmény či příjímí „pevně daná“, jejich ustálenost nelze ovšem chápat v dnešním slova smyslu: o tom svědčí jak latinizace či grecizace jmen módní v humanistické době (*Georg Bauer* > *Georgius Agricola*¹³, *Jiří Černý* > *Georgius Nigrinus*) či relativně běžná přejmenování na počátku novověku (*Henne Gensfleisch* > *Johannes Gutenberg*). Teprve koncem 17. století se vlivem úředních zásahů začíná systém příjmení ustalovat a jejich podoba považovat za neměnnou: první výnos tohoto druhu byl přijat roku 1677 v Bavorsku, cca o století později pak v Rakousku (1776). Dekret bavorského kurfiřta Ferninanda Marii vyhrazuje změnu jména úřední moci a zakazuje „seinen angeborenen Namen ohne Landesfürstlichen Consens eigenmächtig zu verändern.“¹⁴ Rakouský patent z roku 1776 poddaným ukládá za povinnost užívat příjmení v původní a nezměněné podobě v zájmu zachování veřejného pořádku („zur Beybehaltung der guten Ordnung“).¹⁵ V české onomastické literatuře se v této souvislosti běžně citují dva jiné letopočty: 1780¹⁶ a 1786¹⁷. Jejich ověření je ovšem značně problematické, protože jsou většinou citovány bez udání konkrétního pramene, pouze jako událost, která „je známa“. Veškeré další rešerše, podniknuté v rámci této studie – Tereziánský zákoník (1740-1780)¹⁸, sbírka zeměpanských nařízení (Sammlung der k. k. landesfürstlichen Verordnungen in Publico-Ecclesiasticis 1767-1784)¹⁹ a sbírka všech nařízení

¹³ Digitales Familiennamenwörterbuch Deutschlands [online]. [cit. 2018-12-18]. Dostupné z: http://www.namenforschung.net/dfd/woerterbuch/liste/?tx_dfd_names%5bname%5d=35103&tx_dfd_names%5baction%5d=show&tx_dfd_names%5bcontroller%5d=Names.

¹⁴ M. Wagner-Kern, 2002, S. 27. Hier auch Verweise auf die Quellen.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ J. Beneš, 1962, s. 12 a z něho vycházející D. Moldanová, 2015 (1. vydání 1983), s. 9 a J. Matúšová, 2015, s. 16, zde ovšem s dodatečným odkazem na letopočet 1776 v „novější literatuře“.

¹⁷ Také M. Knappová, 2008, s. 9, odkazuje k patentu císaře Josefa II., který byl ovšem podle ní ve starší literatuře nesprávně datován do roku 1780 – tuto chybu přikládá chybnému čtení letopočtu, tedy záměně číslic 0 a 6. Rok 1786 uvádí i J. Pleskalová, 2011, s. 159.

¹⁸ ALEX. Historische Rechts- und Gesetzestexte online. [cit. 2017-09-10], dostupné z: http://alex.onb.ac.at/tab_tgb.htm.

¹⁹ ALEX. Historische Rechts- und Gesetzestexte online. [cit. 2017-09-10], dostupné z: http://alex.onb.ac.at/tab_vpe.htm.

a zákonů císaře Josefa II. pro veškeré c. k. dědičné země (1780-1789)²⁰ - zůstaly bohužel bez úspěchu.

Dalším milníkem ve vývoji resp. procesu ustalování příjmení, je rok 1784. Císařem Josefem II. vydaný patent o matrikách²¹ nařizoval zápis všech narození, sňatků a úmrtí do normovaných rejstříků a podle jednotných předpisů. Matriky tak měly právní platnost veřejných listin, což mělo zásadní vliv na dobový i budoucí onymický úzus. Jména i příjmení se nyní řádně zapisovala v jednotné podobě, příjmení nastoupila svůj vývoj nutně (až vynuceně) nálepky, která se stala nezbytnou součástí oficiální existence.²² K ustálení jednotné grafické podoby jmen došlo poměrně později, v Německu v souvislosti se zavedením jednotné matriční praxe (Standesamt) v roce 1874 – od tohoto okamžiku se muselo o změnu jména oficiálně žádat.²³ Přesto docházelo v zápisech příjmení ještě relativně dlouho k nesrovnalostem, v podstatě až do r. 1900 (nabytí platnosti občanského zákoníku).²⁴

V Rakousko-Uhersku vydala dvorská kancelář v roce 1826 dekret o zápisu vlastních jmen osobních do oficiálních dokumentů,²⁵ ale i v tomto případě úsilí o jednotnost ztroskotalo na „osobním stylu“ jednotlivých písařů, jejich odlišném způsobu zápisu v závislosti na neznalosti jazyka či jeho regionální varianty. Jména byla zapisována podle poslechu a ne podle dřívějších údajů v oficiálních dokumentech, dialektální tvary byly zachyceny v leckdy nesprávné podobě²⁶ či „hyperkorigovány“²⁷. Kolísání grafické podoby jména se samozřejmě týkalo ve zvýšené míře jmen/příjmení cizího původu. V druhé polovině 19. století (Beneš zmiňuje rok 1866)²⁸ se změna jména výslovně zakazuje - příjmení tedy musí být zapsáno do matriky v poslední oficiálně platné formě.

1.2.2 Klasifikace příjmení

²⁰ ALEX. Historische Rechts- und Gesetzestexte online. [cit. 2017-09-10], dostupné z: http://alex.onb.ac.at/tab_hvb.htm.

²¹ ALEX. Historische Rechts- und Gesetzestexte online. [cit. 2017-09-10], dostupné z: <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=vpe&datum=1784&page=34&size=45>.

²² G. Koß, 2002, s. 41.

²³ DUDEN Lexikon der Familiennamen, 2008, s. 17.

²⁴ D. Nübling, 2015, s. 146.

²⁵ D. Moldanová 2015, s. 36.

²⁶ Ibid., s. 10 a J. Beneš, 1998, s. 355.

²⁷ Ke hyperkorekturám typu Valdštejn/Wallenstein srov. J. Beneš, 1998, s. 96.

²⁸ Ibid., s. 52.

Jak již bylo výše zmíněno, nejsou vlastní jména (*propria*) nositeli lexikálního významu – vyvinula se však ze jmen obecných (apelativ; tento proces se nazývá *proprializace* resp. *onymizace*)²⁹ a lze je proto klasifikovat na základě jejich sémantické motivace.

Klasifikace běžná v německé onomastické literatuře třídí onymický fond do 5 hlavních kategorií.³⁰

I. Patronyma jsou příjmení vzniklá **z osobních (rodných) jmen** otce nebo pána³¹; nesmírná rozmanitost této skupiny je dána velkým množstvím variant fundujících jmen, která v této různorodosti téměř kompletně přešla do systému příjmení a jako taková se upevnila, např. *Hank / Hanika / Handke / Hänisch / Hannig / Hansch / Hansen / Hanser / Hansl / Hahn*³² / *Johnson / Jahn / Jansen / Jandl / Janka / Janosch / Jentsch* apod.

II. Příjmení podle zaměstnání, úřadu a stavu³³ jsou dnes v Německu nejčastější kategorií, s relativně velkým odstupem vede *Müller*. Při interpretaci absolutních čísel je však třeba jisté obezřetnosti – např. vysoká frekvence jména *Müller* souvisí mj. s minimálním regionálním rozrůzněním variant fundujícího apelativa, které by vedly ke vzniku různých příjmení.³⁴ Tuto skupinu je možno dále členit na jména vzniklá bezprostředně z názvů povolání a jména odvozená z apelativ s povoláním více či méně úzce souvisejících – náčiní potřebná k jeho výkonu, užívaný materiál, výrobek – v jiných klasifikačních systémech jsou tato nepřímá (metonymická) příjmení podle povolání vedena také jako „přezdívky“ („Übernamen“).

III. Příjmení podle bydliště nositele – historicky první příjmení měla právě tuto sémantickou motivaci. Přídomky ve šlechtických jménech, které se vznikem příjmení souvisely (viz výše), odkazovaly označením místa pobytu k (rodové) državě. U příjmení tohoto typu sloužila k identifikaci poloha, charakteristické krajinné prvky jako ráz terénu (*Ebner, Thalmann, Gruber*), povrchu (*Sandmann, Griebß*), okolí (*Busch, Büchner, Wiesemann*),

²⁹ Opačný proces se pak nazývá *deproprializace* resp. *deonymizace*: vlastní jména získají lexikální význam a začínou fungovat jako obecná označení, např. sloveso *rentgenovat*.

³⁰ Shodně ve všech standardních onomastických dílech: M. Gottschald, 1982; A. Bach, 1952/1953; R. Kohlheim, 1995; K. Kunze, 1998; D. Nübling, 2015; DUDEN Lexikon der Familiennamen, 2008.

³¹ Příjmení tohoto typu jsou rozšířena ve všech patriarchálních kulturách; srov. K. Kunze, 1998, s. 72-83; metronyma (příjmení utvořené podle jména matky) jsou proti tomu spíše vzácná, srov. D. Nübling, 2015, s. 150.

³² Již na tomto místě bychom chtěli poukázat na tzv. sémantickou konkurenci. Totéž příjmení může mít různou sémantickou motivaci, např. jako zde zmíněný *Hahn*: „1. Übernahme zu mhd. *han(e)* >Hahn< für einen stolzen, streitlustigen Menschen. 2. Auf eine verkürzte Form von Johannes zurückgehender Familienname. 3. Gelegentlich kann diesem Familiennamen ein Hausname zugrunde liegen. [...] 4. Herkunftsname zu den häufigen Ortsnamen Hahn, Hagen, Hain.“ DUDEN Lexikon der Familiennamen, 2008, s. 273.

³³ DUDEN Lexikon der Familiennamen, 2008, s. 29.

³⁴ Na rozdíl např. od příjmení *Metzger*, které se vyskytuje i jako *Fleischhauer / Knochenhauer / Fleischhacker / Fleischhäckel / Metzler* resp. ještě *Schlachter / Schlächter / Fleischhocker / Selcher*, srov. K. Kunze, 1998, s. 112 nebo D. Nübling, 2015, s. 150f.

markantní architektura (*Brückner*) či zvláštnosti domu nebo usedlosti (*Langhof, Neuhof*, zde také příjmení ze jmen domů: *Blühm, Biberer*).³⁵

IV. Příjmení podle původu často dostávali nově příchozí od starousedlíků a byli tak charakterizováni podle své etnické příslušnosti (*Bayer, Böhm, Schwab*) nebo podle místa původu (*Adenauer, Oldenburg, Oestreicher, Schweitzer*). U této kategorie však nelze považovat konkrétní lokalizaci za jednoznačný odkaz k původu prvního nositele, protože motivace pojmenování velmi často také souvisela s cestami na určitá místa (příjmení Römer tedy může být reminiscencí dávné poutní cesty do Říma).³⁶

V. Příjmení podle přezdívky se vyvinula z apelativ, která měla svého nositele charakterizovat na základě určitých markantních vnějších znaků nebo typických vlastností. Přezdívky vznikly buď z bezprostředního pojmenování vlastnosti/znaku (*Greulich*), nebo metaforickým (*Storm*) / metonymickým (*Herzog*: 've službách vévody')³⁷ přenosem. Nejčastější příjmení z přezdívek poukazují na nápadnou fyziognomii - vlasy (*Krause, Schwarz, Wollhaupt, Kahlkopf*), tvar hlavy (*Breitkopf, Mückenhaupt*), postavu (*Klein, Kurz, Dörr, Schmal*). Typické chování vedoucí ke vzniku přezdívky a potažmo pak příjmení se často vyjadřovalo tzv. větným příjmením (*Riefenstahl, Lachnitt, Haberecht, Springfield*).

Těchto pět hlavních skupin najdeme - s menšími odchylkami - v převážné většině německé onomastické literatury. Klasifikace užívaná v českých odborných publikacích k vlastním jménům osobním je u jednotlivých autorů velmi nejednotná, liší se jak kritérii třídění, tak komplexností členění. Protože jsou předmětem této studie *německá* příjmení v *českém* prostředí, je dle mého názoru namístě alespoň stručné porovnání obou těchto klasifikačních systémů.

V české onomastické literatuře panuje, jak již bylo výše zmíněno, velká nejednotnost, třídění je ve srovnání s německým systémem mnohem zběžnější či naopak výrazně podrobnější. Částečně to lze samozřejmě vysvětlit specifiky a rozdíly mezi oběma jazyky, nápadné je ovšem především směšování různých kritérií:

Např. Moldanová (2015)³⁸ pracuje se čtyřmi třídami:

I. Skupina příjmení vzniklých z rodných a křestních, tj. osobních jmen (OJ)

³⁵ U jmen „po chalupě“ však přichází v úvahu i další možné etymologické výklady (ze jmen místních, patronym, přezdívek). Srov. K. Kunze, 1998, s. 105.

³⁶ DUDEN Lexikon der Familiennamen, 2008, s. 26.

³⁷ K. Kunze, 1998, s. 139.

³⁸ D. Moldanová, 2015, s. 12-25.

- II. Příjmení z místních jmen (MJ) - zahrnují příjmení podle bydliště i původu
- III. Příjmení z apelativ - většina z nich figuruje v německé klasifikaci ve skupinách příjmení podle povolání a podle přezdívk
- IV. Příjmení ze slov cizího původu - vlastní kategorie

Oproti tomu rozlišuje Knappová (2008)³⁹ dokonce deset různých tříd příjmení:

- I. z osobních jmen
- II. z toponym (dále člení na 1.: z českých místních jmen: *Opočenský*; 2. z německých podob českých místních jmen: *Kutnar* od Kuttenberg (česky Kutná Hora); 3. z německých podob německých místních jmen: *Koblenc*)
- III. ze jmen místních, národních a z názvů obyvatelských (v něm. klasifikaci příjmení podle původu)
- IV. vzniklá podle vlastností tělesných a duševních, věku a příbuzenských vztahů (něm.: částečně příjmení z přezdívek)
- V. podle sociálního rozvrstvení, společenských poměrů, církevních hodnot atd. (něm.: částečně příjmení podle povolání)
- VI. z názvů řemesel, různých zaměstnání a činnosti člověka
- VII. z názvů živočichů a rostlin (něm.: částečně příjmení podle přezdívk)
- VIII. z názvů věcí, abstrakt, přírodních jevů atd. (něm.: částečně nepřímá příjmení podle zaměstnání - nástrojů, materiálu, zhotovených výrobků)
- IX. vzniklá ze slovesných pojmenování (tato specifická kategorie reflektuje zvláštnosti českého jazykového systému: vysokou produktivitu činných či trpných participiálních konstrukcí při tvorbě příjmení a nepoměrně vyšší frekvenci příjmení větných, která v německé klasifikaci tvoří podskupinu příjmení podle přezdívk)
- X. ze slov nesklonných, příslovci a citoslovci

Problematicnost klasifikačních systémů tohoto typu netkví v jejich odlišnosti od třídění německého, ale primárně ve směšování různých kritérií, z nichž některá jsou sémantická a některá formální (podle slovního druhu). Tato nejednotná perspektiva má za následek překrývání jednotlivých tříd - např. příjmení vzniklá ze sloves vždy označují nějakou činnost, která může být pro určitého aktéra typická a vést k vytvoření přezdívk, nebo jako „činnost a

³⁹ M. Knappová, 2008, s. 13-32.

zaměstnání“ patřit i do třídy VI. Totéž platí pro členění onymického fondu u Moldanové: příjmení vzniklá ze slov cizího původu mohou patřit i do ostatních tří kategorií (příjmení z - cizojazyčných - rodných jmen či z přejatých apelativ).

V této chvíli by bylo třeba se zamyslet nad tím, který ze zmíněných klasifikačních systémů by byl nejvhodnější k utřídění našeho vlastního korpusu. Protože ho tvoří specifická skupina jmen německého původu v českém prostředí, bylo třeba konzultovat především dvě základní onomastické publikace k této problematice: Beneš (1998) a Matúšová (2015).

Beneš německá příjmení u Čechů třídí následovně:

- I. z osobních jmen (kap. 5)
- II. z toponym a jiných vlastních jmen (kap. 6)
- III. z apelativ (kap. 7)
- IV. z jiných slovních druhů než substantiv (kap. 8)

Matúšová se ve své publikaci řídí německou klasifikací, tzn., třídí příjmení podle sémantické motivace, reflektuje ale relativně podrobně i Benešův systém.⁴⁰

Tato studie rovněž vychází z členění běžného v německé onomastické literatuře, a to především ze dvou důvodů: za prvé se nám zdá vzhledem k jednotné (sémantické) perspektivě smysluplnější, za druhé jsou zkoumaná příjmení součástí německého jazykového systému a z velké části utvořená podle jeho pravidel, ačkoli samozřejmě v českém jazykovém prostředí prošla více či méně intenzivní asimilací.

Německá příjmení pronikala do českého prostředí spolu se svými nositeli v důsledku asimilace německých obyvatel - jak jednotlivých příchodců (např. řemeslníků), tak i větších komunit v souvislosti s počestvováním vesnic a měst v českém vnitrozemí ve 14. a 15. století.⁴¹ Dalším důvodem relativně vysokého výskytu německých příjmení u Čechů byla matriční praxe překladu sémanticky průhledných českých příjmení: „Písaři německých vrchností v pobělohorské době překládali v německých textech srozumitelná česká příjmení do němčiny.“⁴² Beneš v této souvislosti uvádí konkrétní příklady z historických dokumentů, kdy jsou poddaní se jmény jako *Tesař*, *Řezník* nebo *Pekař* v českém urbáři vedeni pod těmito jmény,

⁴⁰ J. Matúšová, 2015, s. 18.

⁴¹ J. Matúšová, 2015, s. 15.

⁴² J. Beneš, 1998, S. 64.

v německém souběžně s tím pak tytéž osoby figurují jako *Zimmermann*, *Fleischhacker* a *Bäcker*.⁴³

Příjmení německého původu v českém jazykovém prostředí jsou nesmírně zajímavým jevem a dodnes živým dokladem staletého soužití obou etnik na českém území, svědčí o jejich vzájemném vlivu a v neposlední řadě i o dvojjazyčnosti společně obývaného prostoru. Obzvláštní intenzity nabývalo toto soužití samozřejmě v příhraničních oblastech, které byly - z tohoto úhlu pohledu - vždy obzvláště aktivním kontaktním prostorem.⁴⁴ Vlastní jména jsou pak zcela specifickými útvary s kořeny v obou jazykových společenstvích: uchovávají německé nářeční formy i vlivy českého prostředí a zrcadlí řadu zvláštností tohoto „kontaktního prostoru“ v rovině fonetické (česká výslovnost), lexikální (areálově specifické výrazy) i slootovorné (německý lexikální základ s českými koncovkami apod.).⁴⁵

Závěrem je třeba zmínit i výraznou prostorovou dimenzi německých příjmení na území dnešní České republiky. Jejich podoba je z velké části ovlivněna dialekty, kterými se do roku 1945 mluvilo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, mnohá z nich jsou utvořena z názvů lokalit nacházejících se na tomto území a hláskoslovně přizpůsobená jazyku okolí.

⁴³ Beneš, 1998, str. 64; Matúšová cituje nejdůležitější příklady, str. 16; podobně i R. Šrámek, 2000, S. 80.

⁴⁴ Srov. R. Šrámek, 2000, s. 73. Podobně také J. Matúšová, 2015, s. 13 a 119; J. Beneš, 1998, s. 25.

⁴⁵ J. Matúšová, 2015, s. 119: „Po jazykové stránce je třeba příjmení německého původu vnímat jako formy ukotvené v zaniklé jazykové německé (nářeční) situaci na našem území a ovlivněné fungováním v češtině.“